

Kulturmiljön i Grythyttan

Historik Grythyttan i dag är mest känt för sitt gästgiveri och för Måltidens Hus men även för skiffer och stålmöbler. Det är dock en gammal bygd som nyttjats av människor under flera tusen år, vilket framkommit inte minst genom senare tiders fynd och forskning.

Redan för ca 9000 år sedan fanns människor i detta område. Det var nomadiserande jägare, som sporadiskt vistades här inte långt efter det att inlandsisen dragit sig tillbaka. Aktuell forskning har nyligen visat att bosättningarna blev mera stadigvarande redan för 5000 år sedan och att man då hade betesdjur. Ca 200 år före Kristi födelse började man också odla säd. De bönder, som slog sig ner här, ägnade sig inte bara åt boskapsskötsel och åkerbruk utan även åt viss järnframställning, baserad på sjö- och myrmalm, kanske t o m i sådan omfattning att det blev ett visst överskott.

Under medeltiden var antalet bosatta fortfarande få. En förändring inträffade då man lärde sig den nya tekniken att erhålla järn, dvs bryta bergmalm och smälta den i masugn. Några av bygdens otaliga hyttor anlades under senmedeltiden. Till dem hör Grythyttan, där en masugn uppfördes invid forsen i Grythyttälven mellan sjöarna Sörälgen och Torrvarpen. Kring hyttan växte det upp en liten hyttby med bergsmansgårdar. År 1540 fanns fyra delägare i hyttan.

En kraftig expansion skedde i dessa bygder i början av 1600-talet. Det måste då ha rått en oerhörd aktivitet och framtidstro här! Det finns två orsaker till denna utveckling. Den ena är invandringen av finnar, den andra är fynden av ädla metaller.

Den finska invandringen tog sin början på 1590-talet men var som kraftigast ett par decennier in på 1600-talet. Orsaken till denna folkomflyttning inom landet – Finland hörde ju då till Sverige – berodde bla på att det var oroligheter i Finland med nödår och förtryck som följd men även på att det började bli ont om svedjningsbar mark i Finland. Svedjning var ju finnarnas speciella brukningsform och för att bedriva den erfordrades stora arealer. Dessutom stimulerades finnarna av Kronan att befolka de öde skogsmarkerna med löften om skattefrihet. De bosatte sig i ett stort område i Mellansverige, från Gästrikland i öster till Värmland i väster.

Samtidigt pågick intensiva försök att förbättra Sveriges ekonomi under trettioåriga kriget för att finansiera de kostnadskrävande armeerna på kontinenten. Stora ansträngningar gjordes att hitta ädla metaller. I först Grythyttan och sedan Hällefors påträffades silver på 1630-talet. Ett silververk upprättades i Hällefors 1639, som drevs av Kronan. En del av dessa fyndigheter gjordes av finska nybyggare. I angränsande trakter, tex i Ljusnarsberg, hade man några år tidigare funnit koppar.

Som en följd av de värdefulla fyndigheterna och den därmed sammanhängande kraftiga befolkningsökningen skedde en rad förändringar i Grythyttan. En kyrka uppfördes 1632 på Heden ett stycke ifrån hyttbyn. Prästen fick däremot sin boning i hyttbyn. Grythyttan blev eget tingslag 1640. Som ett led i dessa administrativa för-

ändringar anbefalldes drottning Kristina år 1640 att en väg skulle anläggas mellan Örebro och Grythyttan och att det längs vägen skulle inrättas gästgivargårdar, bl a i Grythyttan. För att få bättre kontroll på handeln och därmed öka skatteintäkterna utfärdades vid denna tid stadsprivilegier för flera orter i Bergslagen: 1641 Grythyttan under namnet Grythem och 1643 Askersund, Filipstad, Järle, Kristinehamn, Lindsberg och Nora. Ett stadsområde utstakades på Heden, där kyrkan hade uppförts. Någon regelrätt stadsbildning kom dock aldrig till stånd, varför stadsprivilegierna drogs in 1682.

Silverfyndigheterna i bygden var begränsade och blev aldrig särskilt lönsamma. Trots att Kronan gynnade den ädla metallen på järnets bekostnad utvecklades järnhanteringen. Nya och gamla järngruvor bröts och många hyttor och hamrar tillkom, bl a Östra och Västra hammaren i Grythyttan. Först 1784 utvecklades definitivt silverhanteringen genom tillkomsten av ett järn- och manufakturverk i Hällefors med många anläggningar på olika håll. När nya processer för tillverkning av järn uppfanns under loppet av 1800-talet drabbades Bergslagen av en kraftig strukturrationalisering med nedläggning av en mängd hyttor och bruk som följd, bland dem Grythyttans hytta. Endast namnen vittnar numera om den tidigare så betydelsefulla verksamheten. Järnhanteringen kom därför att mot slutet av århundradet koncentreras till ett fåtal platser: Rockesholm och Älves-torp i Grythyttans socken, Hällefors och Sikfors i Hällefors socken.

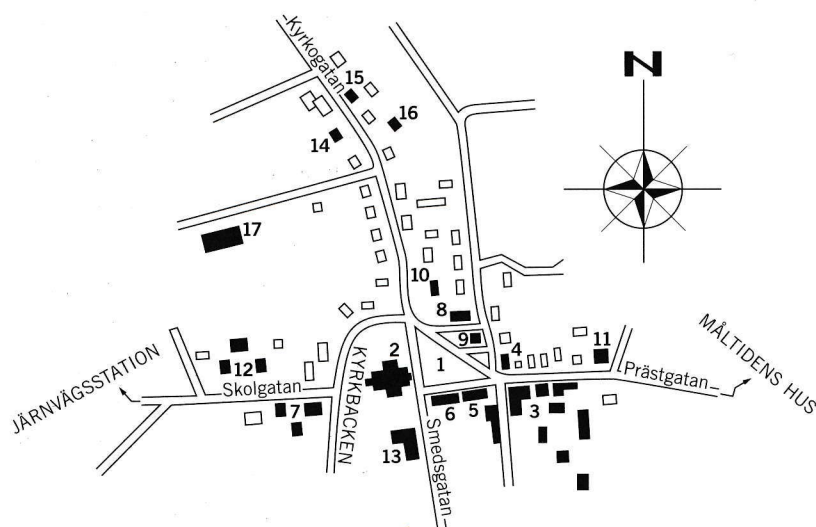
Även Grythyttan påverkades av den nya tiden. En av förutsättningarna för industrialismens genombrott var uppbyggandet av ett järnvägsnät. Grythyttehed, som samhället då hette, blev en station vid Bergslagens Järnvägar (Göteborg–Falun) år 1877, och drygt tio år senare, 1889, byggdes Svartelvs Jernväg på initiativ av bruksägarna i trakten. Den sistnämnda banan lades ner redan 1933. Med järnvägen kom nya impulser och den lilla orten förändrades. Nya byggnader uppfördes och de gamla byggdes om. Samhällsservicen förbättrades och nya arbetsplatser tillkom. Gästgiverirörelsen lades ner och ersattes av moderna järnvägshotell. Grythyttan blev ett lokalt centrum för hantverk och handel. Vid älven skedde också förändringar. Masugnen blåstes ner medan smedja, såg och snickerifabrik tog över verksamheten vid vattendraget.

Under 1900-talet har Grythyttan växt ytterligare med både villor och hyreshus i samhällets utkanter, främst under efterkrigstiden. Vid forsens försvann efter hand all industriell verksamhet och endast några byggnader blev kvar. I omgivande landsbygd har det skett en successiv avfolkning medan Hällefors blivit den stora bruksorten i kommunen med en betydande stålindustri, tillika kommunens centrum.

En ny expansionsperiod kan sägas ha inträtt i Grythyttan från början av 1970-talet i och med återöppnandet av Grythyttans Gästgivaregård, följt av uppbyggandet av Måltidens Hus med Restauranghögskolan i början av 1990-talet.

De centrala delarna av Grythyttan

I dagens Grythyttan kan mycket av ortens historia utläsas, som årsringarna i ett träd. Den centrala delen med sina ålderdomliga byggnader vittnar om den äldsta tiden i samhället medan de yttre områdena präglas såväl av industrialismens som folkhemmets byggnadsskick. Centrala Grythyttan är i dag av riksintresse för kulturmiljövården.

Ett utsnitt ur centrala Grythyttan

1. Torget 2. Grythyttans kyrka 3. Grythyttans Gästgivaregård 4. Gustav-Pers-gården
5. Saxinska gården 6. Israel-Anders-gården 7. Detlof-Nils-gården 8. Östlundska Gården
9. Fd Tingshuset 10. Fd Sockenstugan 11. Ekmansgården 12. Rike-Nilsson-gården
13. Länsmansgården 14. Fd Missionskyrkan 15. Betelkapellet 16. IOGT-NTO:s ordenshus
17. Folkets Hus

Grythyttans torg

Grythyttans kyrka

Låt oss göra en rundvandring genom Grythyttan! Man börjar då lämpligen vid *torget*, varifrån även *gatunätet* kan studeras. Redan då Grythyttan fick stadsrättigheter upprättades en stadsplan. Den utformades enligt det gängse mönstret, en sk rutnätsstad. Även om planen aldrig kom att genomföras fullt ut kan mönstret ännu tydligt anas i den nuvarande gatubilden. Torget var ursprungligen fyrkantigt men fick ett mera trekantigt utseende efter Tingshusets placering i ena hörnet 1805. Från torget löper Prästgatan åt öster, Kyrkogatan norrut, Skolgatan västerut och Smedsgatan söderut. Förbi kyrkan går Kyrkbacken. Skolgatan fick sin nuvarande utformning vid järnvägens tillkomst och hänger därmed samman med Järnvägs-gatan, som går parallellt med järnvägen.

Den äldsta byggnaden är *Grythyttans kyrka*. Den är karaktäristisk för kyrkorna i Bergslagen med sin timmerkonstruktion, sin faluröda färg och sin korsformade plan. En liten kyrkobyggnad uppfördes 1632, men den blev snart för liten, varför den förlängdes och tillbyggdes med korsarmar och torn på 1600- och 1700-talet. En större renovering enligt den tidens smak genomfördes i början av 1900-talet, då även yttertaket täcktes av skiffer. År 1953 återställdes till viss del kyrkans äldre invändiga utseende. Inuti är kyrkan också typisk med sitt trätunnvalv och sina väggar av trä, vilka ursprungligen varit försedda med målningar direkt på timret. Ett litet parti är frilagt på norra korväggen. Nuvarande takmålningar är från 1953. Altar-upsats och predikstol är från 1600- och 1700-talet. Från början hade kyrkan slutna bänkkvarter, vilka togs bort vid renoveringen i början av 1900-talet, en åtgärd som var vanlig vid denna tid.

En annan betydelsefull byggnad vid torget är *Grythyttans Gästgivaregård*. Gästgivaregårdar var intimt förknippade med det av staten reglerade skjutsväsendet. Många förordningar har utfärdats genom åren, en av de mera betydande år 1649. Det var viktigt för den nya stormakten Sverige att få till stånd ett effektivt vägväsen, så att statens ämbetsmän snabbt skulle kunna förflytta sig mellan olika orter.

Ett led i denna strävan var uppsättandet av *milstolpar*, vilka skulle markera varje mil, senare även halv- och fjärdedelsmil. I Bergslagen är milstolparna av gjutjärn, ett karaktäristiskt inslag i vägmiljön. I Grythyttans bergslag restes de 1766 under kung Adolf Fredriks regering. Milstolparna är nyrestaurerade och målade i sina originalfärger.

På gästgiverierna skulle de resande dels kunna få mat och husrum, dels erhålla skjutsning. Då antalet resande ökade blev det vanligt, särskilt i Mellansverige, med sk hållskjutsar. Det innebar att kringboende bönder dygnsvis höll en häst hos gästgivaren i hans stall. Gästgiverierna, som skulle finnas på varannan mil, blev ofta centralpunkter i socken- och häradslivet. Tingen förlades hit och här samlades människor för handel och köpenskap. Först 1870 befriades bönderna från skjutstvånget. Gästgiveriorganisationen fanns kvar ända till 1933, då skjutsstadgan upphävdes. På 1850-talet, då järnvägsnätet började byggas ut, fanns i landet 1473 gästgiverier.

Grythyttans Gästgivaregård från gårdssidan

Mycket av detta gäller även för Grythyttans gästgiveri, som alltså tillkom redan 1640. Gästgivargården omfattade en stor tomt söder om Prästgatan. Från början bestod gästgiveriet sannolikt av låga, timrade torvtäckta byggnader, vilka efter hand moderniserades och byggdes om. I själva gästgiveribyggnaden fanns matsalar och övernattningsrum, här hölls ting och i källaren fanns ett fångvalv. Entrén var tidigare belägen inne på gården, vilket föll sig naturligt när man ställde hästarna där. I det som i dag är Wallingården fanns gästgiveriets stora kök. På gården finns fortfarande stallet kvar liksom hållstugan för bönderna. Gästgivargården drev också jordbruk, varför det på gården fanns en lång, sedan länge riven, ladugårdslänga samt andra ekonomibyggnader. Av dem finns fortfarande en loftbod kvar.

Gästgiverirörelsen lades successivt ner sedan järnvägen tillkommit och järnvägshotellet öppnat 1878. Gästgiveriet blev därefter enbart en lantegendom, dock ortens största arbetsgivare med många anställda, eftersom innehavaren – brukspatronfamiljen Carlsson på Stadra – även ägde Grythytte Skifferverk. Efter hand såldes byggnaderna, och olika affärer och hantverksrörelser flyttade in i lokalerna.

Prästgatan med Gästgivaregårdens byggnader t v

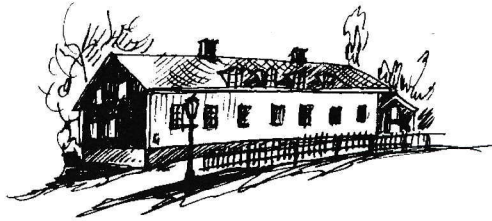
I slutet av 1960-talet förelåg ett akut rivningshot mot gästgivargården, vilket i sista stund avväjdes av Grythyttans Hembygdsförenings dynamiske ordförande Artur Lindqvist. Efter omfattande renoveringar kunde gästgiveriet åter öppnas 1973. Sedan dess har ett flertal kringliggande byggnader i Grythyttan införlivats med gästgiverirörelsen, som blivit vida känd i landet genom sin gästgivare Carl Jan Granqvist. Allmänt kan man säga att gästgivargårdens byggnader i dag präglas av 1700- och 1800-talets byggnadsskick. Det är en kulturhistoriskt mycket värdefull miljö, som vittnar om kommunikationernas historia i vårt land.

Vad gäller bebyggelsen i övrigt i centrala Grythyttan finns byggnader från olika tidsepoker. Låt oss börja med de hus, som är uppförda enligt traditionellt äldre byggnadsskick! Bebyggelsen i Grythyttan liksom i städer och byar över huvud taget utgjordes till stor del av gårdar, där boningshusen låg mot gatan medan fähus, stallar och bodar av olika slag var placerade inne på gården. Man levde ett av bondehushållning präglat liv i kombination med hantverk och handel. Utmärkande för dessa äldre byggnader är att de är uppförda av timmer, de är förhållandevis låga och de har ursprungligen varit täckta av torv, vilket avslöjas av de flacka takvinklarna. Oftast har fasaderna under 1800-talet klätts med panel, som rödfärgats men på manbyggnaderna ibland även målats med ljusa oljefärger.

Hörnhuset vid torget mot Prästgatan, *Gustav-Pers-gården*, ger en föreställning om hur torgbebyggelsen kan ha sett ut under 1700-talet. Även byggnaderna på torgets södra sida har tidigare haft detta utseende. Gården närmast gästgiveriet, *Saxinska gården* med kaféet, var ända fram mot 1800-talets slut en torvtäckt, envänig byggnad, men fick då sitt nuvarande utseende med hyvlad panel. Här finns fortfarande den tresidigt kringbyggda gården med ekonomibyggnader kvar. Bredvidliggande hus, *Israel-Anders-gården*, där el- och mataffären nu är inrymd, byggdes på med en andra våning på 1840-talet och fick då ett mera ståndsmässigt utseende med den ljusa oljefärgen. Ända till för några decennier sedan fanns här en loftbod på gården. Den bäst bevarade bergsmansgården i Grythyttan är *Detlof-Nils-gården* på Skolgatans södra sida nära kyrkan med firsidigt kringbyggd gård och äldre byggnader i traditionell utformning från 1700- och 1800-talet.

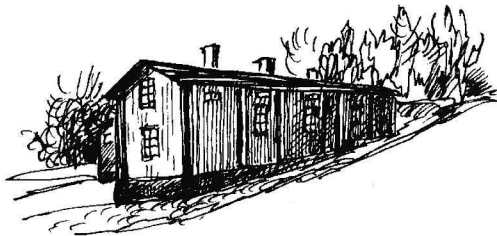
På torgets norra sida finns också exempel på detta byggnadsskick, den faluröda och traditionellt utformade *Östlundska gården* (1828)

och det numera blåmålade fd *Tingshuset* (1805). En närliggande byggnad av ett speciellt slag är fd *Sockenstugan*, en 1700-talsbyggnad som från början tjänstgjort som sockenstuga men som byggts till under 1800-talet och använts som bostad. Den har nu renoverats av hembygdsgeniet, som där har sitt kansli. En sockenstuga illustrerar det kommunala självstyret, som varit utmärkande för Sverige, och den kan sägas motsvara våra dagars kommunalhus.

Ekmansgården

Till de traditionellt utformade byggnaderna hör också *bebyggelsen längs Prästgatan*, som allmänt ger en föreställning om gatubilden i dåtida svenska städer (även om det också finns yngre hus med en annan utformning och färgsättning). I de flesta byggnaderna på gatans norra sida har det bedrivits handel. Det är låga, timrade, faluröda hus, oftast försedda med panel, och med uthus inne på gårdarna. Här kan särskilt *Ekmansegården* framhållas, en köpmansgård från 1800-talets första hälft, med gatufasaden målad med den dyrbarare oljefärgen medan byggnaderna mot gården blivit strukna med den billigare rödfärgen.

Länsmansgården

En byggnadsmiljö, som är karaktäristisk på sitt sätt, är *Rike-Nilssonsgården* på Skolgatans norra sida. Den är ett exempel på hur en man av enkelt ursprung, Nils Nilsson (1724–1800), vanligen kallad Rike Nilsson, byggde upp en stor förmögenhet med innehav av ett stort antal gårdar och med många andelar i hyttor och bruk. Strax efter hans död byggde sonen om den tidigare enkla gården till en gårdsanläggning av herrgårdskaraktär med manbyggnaden flankerad av flyglar och med ljusst oljemålade fasader och klassicistiskt utformade arkitekturdetaljer. Av de många ekonomibyggnaderna finns endast den till brandstation ombyggda ladugården kvar. Mangårdsbyggnaden används nu som församlingshem.

En byggnad som pekar fram mot den nya tiden är *Länsmansgården* på Smedsgatan. Det traditionellt utformade huset från slutet av 1700-talet eller början av 1800-talet har under 1800-talets senare del försetts med ny fasadbeklädnad med fönsterfoder i snickarglädje och tidstypisk veranda. Den har nyligen återfått sin färgsättning från denna tid med kraftigt grönmålade paneler och röda fönsterbågar.

Grythyttans järnvägsstation

Om industrialismens byggnadsskick erinrar flera byggnadsmiljöer. En av de mest karaktäristiska är *stationsområdet* vid *Järnvägsgatan*. Järnvägen fick betydelse för Grythyttan liksom för så många andra orter i landet, dels ur lokaliseringssynpunkt, dels som förmedlare av nya impulser. I Grythyttan växte bebyggelsen västerut med tillkomsten av järnvägen 1877. Miljön vid stationen har efter hand glesats ur. Järnvägshotellet, som blev övernattningshus för tjänstgörande på tågen, har rivits liksom lokstallarna. Stationsbyggnaden har bytt färg och förlorat en del av sin snickarglädje. Trots detta är stationsmiljön av lokalhistoriskt intresse. Längre ner på gatan låg ytterligare ett par hotell, som brunnit vid skilda tillfällen.

Tillkomsten av järnvägen ledde också till att *Skolgatan* med sin allé förlängdes västerut. Här uppfördes under 1800-talets sista decennier flera byggnader, som vittnar om de samhälleliga omsorgerna: *två skolhus, sjukstuga och apotek*. Dessa byggnader, som i dag har annan användning, präglas av den byggnadsstil som rådde vid slutet av 1800-talet med hyvlade paneler, snickarglädje, stora utskjutande tak och profilerade takfotstassar.

Samma byggnadsstil finns representerad i bebyggelsen längs *Kyrkogatan*. De flesta byggnaderna är uppförda kring sekelskiftet 1900. Det är villor av olika storlek, omgivna av stora trädgårdar med uthus längst in på tomterna. Husen är inte längre uppförda av timmer utan av resvirke och planlösningarna är annorlunda än i det traditionella byggnadsskicket. De har en mer eller mindre rik panelarkitektur med snickarglädje. De flesta husen är nu oljemålade i ljusa färger men ett och annat reveterat hus finns också. På en av byggnaderna, Kyrkogatan 8, är den ursprungliga färgsättningen i ockragult, engelskt rött och grönt nyligen återställd.

Kyrkogatan

Karaktäristiska i den här delen av samhället är de *folkrörelsebyggnader*, som uppfördes av de från 1870-talet framväxande folkrörelserna. Här finns *Missionskyrkan* (1901, nu snickeriverkstad), *Betelkapellet* (uppfört av den äldsta Adventistförsamlingen i landet, bildad 1880), *IOGT-NTO:s ordenshus* (1899, klätt med de på 1950-talet så vanliga eternitplattorna) samt längre norrut, på Nygatan, *Folkets Hus* (1935, tyvärr klätt med plåtpanel).

Grythyttan har fortsatt att växa under efterkrigstiden och det finns många exempel på såväl hyreshus som villor och radhus från de senaste decennierna, vilka visar att utvecklingen varit gynnsam för orten under denna tid. Man kan kanske karaktärisera denna bebyggelse som folkhemmets byggnadsskick. Här finns också de för 1970-talet så typiska byggnaderna för skola och äldreboende. En viss kompletteringsbebyggelse har tillkommit på 1980-talet.

Ett verkligt kännetecken för många byggnader i Grythyttan med omnejd är takmaterialet, dvs *skiffer*. Både äldre och yngre byggnader är täckta av skifferplattor. Brytning av skiffer kan studeras på nära håll strax väster om samhället. Skiffer har brutits i Grythyttabygden från slutet av 1700-talet. Verksamheten blev mer betydande sedan järnvägen kommit till orten 1877, vilket avsevärt underlättade transporten av de tunga plattorna. Till den ökade efterfrågan bidrog givetvis det omfattande nybyggandet i landet. Brytning har skett i olika brott runt Grythyttan, t ex det nuvarande Stentry-brottet och det brott som i folkmun fick namnet Millionbrottet. Sedan drygt tjugo år sker brytning endast för tillverkning av takpapp. Ett besök vid Stentry-brottet, i synnerhet från västra sidan, ger en imponerande vy över de branta bergväggarna.

Området kring Måltidens Hus

Området på ömse sidor om Grythyttäälven har varit – och är fortfarande – ett kraftcentrum i ordets egentliga bemärkelse. I dag utvinns här elkraft vid den nedströms belägna kraftstationen men tidigare har man utvunnit kraft ur det strömmande vattnet i forsen för att driva

olika typer av anläggningar. Före ång-, el- och atomkraftens dagar var man helt beroende av vattenkraften. Numera är vattnet tämjtt i en betongkulvert och en trätub medan älvfåran nästan är tom.

Tvärs genom området skär i dag riksväg 244 på sin moderna bro. Vid vägdragningar på 1920- och 60-talet förändrades denna infart från Örebro-hållet. Den gamla *stenvälvbron*, uppförd av tuktad sten 1814 och senare förlängd med slaggsten, finns ännu kvar norr om riksvägen. Vägens gamla raka sträckning från den här belägna Grythytte herrgård över bron och längs Prästgatan in till torget kan ännu tydligt avläsas i terrängen.

Gryhyttans masugn och prästgård september 1844. Efter tuschlavering av J.G Schultz

Äldst bland anläggningarna är *Gryhyttans hytta*, belägen söder om riksvägen. Den är från senmedeltiden (det ofta angivna året 1363 är dock osäkert). Hyttan drevs länge av de bergsmän, som bodde i gårdar i Grythytte by på älvstranden mitt emot hyttan. Som en följd av den omfattande strukturrationaliseringen av järnhanteringen under 1800-talets andra hälft blåstes hyttan ner 1883. Rester av den gamla mulltimmerhyttan och delar av rostugnen från 1868 erinrar ännu om den för Gryhyttan tidigare viktiga näringen. Alla de många övriga byggnaderna vid hyttan som rådstuga, järnbodar, mängder av kolhus och smedja men även rostgropar och slagg-högar har alla skattat åt förgängelsen. Det är i dag svårt att i den torrlagda vattenfåran identifiera den arm av Grythytteälven, Lill-älven, i vilken hyttans vattenhjul var placerat.

Intimt förknippad med hyttan är *Grythytte herrgård* på östra älvstranden. Vid slutet av 1700-talet och början av 1800-talet samlades hyttans olika andelar på en hand, brukspatron Olof Ericssons. Han lät därefter åt sig uppföra en herrgård med manbyggnad i empirestil (1816) och med flankerande flyglar, av vilka den ena utgöres av en från hyttbyn ditflyttad byggnad. Av hyttbyn i övrigt finns endast husgrunder kvar. Som en av de största markägarna i bygden med andelar i gruvor, hyttor och bruk fick herrgården stor betydelse för Gryhyttan.

Norr om riksvägen och stenvälvbron finns på älvens högra sida tre byggnader: en mindre *bod*, *kvarn* och *mjölARBOSTAD*. De båda sistnämnda är uppförda av slaggsten med putsade fasader. Av utseendet att döma kan de vara uppförda vid 1800-talets mitt eller under dess senare hälft. Nuvarande kvarnbyggnad ersätter en äldre knuttimrad byggnad. Kvarn kan ha funnits här ända sedan slutet av 1600-talet. Det var en tullkvarn, som under 1800-talet kom i herrgårdens ägo. Byggnaderna ägs sedan ett par år tillbaka av Grythyttans Hembygdsförening, tidigare av Gullspångs Kraft AB. De är i starkt behov av underhåll, men kvarnmaskineriet finns i behåll och

MjölARBOSTAD, kvarn och bod vid Grythytteälven

är fullt användbart. Kvarnens gamla vattenhjul är borta och här finns i stället en modern dammlucka och sump för kraftverkets drift. Även dammen är förändrad jämfört med äldre avbildningar.

Vattenkraften har också använts för olika *industriella anläggningar*, av vilka det i dag bara finns husgrunder kvar. På den vänstra älvstranden, som nyligen är befriad från vegetation, har det legat bl a *såg* och *snickerifabrik*, ja tom ett till herrgården hörande badhus. Mellan industribyggnaderna gick en liten smalspårig järnväg för interna transporter. I närheten låg ett av kolhusen. På ett flygfoto från 1937 finns fortfarande flera av dessa byggnader kvar.

Även på östra älvstranden fanns det industriellt präglade anläggningar. Vid Sörälgens utlopp i älven låg en *lastageplats för malm* från traktens gruvor. Malmen kom på pråmar över sjön och lastades över på järnvägsagnar till ett här anlagt stickspår från Svartälvsbanan. När trafiken upphörde 1933 var i stället här under några år ett *sågverk* inrättat.

En annan viktig miljö vid älven är *Prästgården*, som har legat på denna plats mitt emot hyttan sedan 1600-talet. Nuvarande prästgård, den tredje i raden, är uppförd 1940. Vid älvkanten ligger två äldre byggnader, som båda är nyrenoverade. Den ena är uppförd av virke från den äldsta prästgården och har använts som brygghus, bagarstuga, drängstuga men även som bostad. Den andra byggnaden, som är torvtäckt, är en förråds- och vedbod från 1818. Att prästen fick sin boning så långt från kyrkan men i närheten av hyttbyn beror på att han blev tilldelad en redan befintlig gård. Till Prästgården hörde ett *arrendatorboställe*, som helt försvunnit i samband med vägdragningar i området.

Måltidens Hus i Norden

Ett nytillskott i denna betydelsefulla miljö vid Grythyttälven är *Måltidens Hus*, ritat av Arkitektgruppen ASÅ, Alenius-Silfverhielm-Åhlund inför Sveriges deltagande i världsutställningen i Sevilla 1992. Denna byggnad, som beskrivits som ”ett möte mellan den svenska ladan och ett medelhavspalats”, är ett spännande uttryck för modern svensk arkitektur med genomarbetade lösningar. Tillkomsten av Måltidens Hus med invigning 1995 har inneburit en allmän uppnygning av och tillgänglighet till området. Stränderna har röjts av, sikten mot sjön har öppnats och Grythyttan har blivit en attraktion rikare. Till de nya satsningarna i området hör också *Företagsbyn*, som kommunens utvecklingsbolag lät uppföra 1993 och där olika företag kan hyra in sig.